

KLEMM LÁSZLÓ

Franz Kafka *A fegyencgyarmaton* c. elbeszélésének további bibliai vonatkozásai

A Kafka-kutatás egy igen markáns vonulata mindmáig nagy jelentőséget tulajdonít a prágai német zsidó szerző személyes élményeinek, eszerint tehát „az életrajzi valóság darabjai”¹ is elválaszthatatlanul fontosak az értelmezés szempontjából. Ugyanilyen, sem a mindennapok tapasztalatától, sem pedig az írói munkásságtól el nem választható momentum Kafka (a kutatók részéről) sokszor emlegetett kötődése a zsidósághoz, és amiről ritkábban olvasni, a kereszténységhez; valamint ugyanennek az érdeklődésnek a találkozása a modern polgári lét módozataival, ami egyben az asszimiláció veszélyét is magában hordozza. Kafka zsidósággal és kereszténységgel kapcsolatos, folyton idézett sorai² mellett – fordítva – elmondható, hogy az író szemléletmódját élete során a zsidó-keresztény hagyomány mindvégig, már-már kényszeresen uralta. Az alábbi, *A fegyencgyarmaton*³ c. elbeszéléshez kapcsolódó értekezés ezt az összefüggést feszegeti.

Az elbeszélés 1914-ben született, és 1919-ben jelent meg nyomtatásban. Az európai műveltségű Utazó a távoli, trópusi fegyencgyarmaton, egy szigeten, tehát a „modern civilizáción” kívül és túl egy fegyenc ítélet-végrehajtásán van jelen. A történet központi alakja mintha mégis inkább a tiszt volna. Ő az, aki a kivégző gépezet nagyszerűségét (az „előző parancsnok találmányát”⁴) magyarázva igyekszik rábeszélni az Utazót, hogy méltányolja ő is a kivégzésnek ezt a módját. A kivégzés

¹ Pasley, Malcolm: *Der Schreibakt und das Geschriebene. Zur Frage der Entstehung von Kafkas Texten*. In: David, Claude (szerk.): *Franz Kafka. Themen und Probleme*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1980, 15. o.

² „Nem a kereszténység – mindazonáltal már inkább aláhanyatló – keze vezérelt ebbe az életbe, mint Kierkegaard-t, és a tovaépülő zsidó imaköpenynek még csak a csücskét sem fogom, mint a cionisták.” Franz Kafka: *A nyolc oktávfüzet*. (Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass). Ford. Tandori Dezső. Budapest: Cartaphilus 2001, 34-35. o. Vö.: „Ich bin nicht von der allerdings schon schwer sinkenden Hand des Christentums ins Leben geführt worden wie Kierkegaard, und habe nicht den letzten Zipfel des davonfliegenden jüdischen Gebetmantels noch gefangen wie die Zionisten.” In: Franz Kafka: *Nachgelassene Schriften und Fragmente* II. Kritische Ausgabe, szerk. Jost Schillemeit. Frankfurt a. M.: Fischer, 1992, 98. o.

³ Idézetek: Franz Kafka: *Elbeszélések*. Budapest: Európa 1983, 220-255. o., Szabó Ede fordításában. A továbbiakban = FKE. Vö.: Kafka, Franz: *Drucke zu Lebzeiten*. Kritische Ausgabe, szerk. Wolf Kittler, Hans-Gerd Koch, Gerhard Neumann. Frankfurt a. M.: Fischer 1994. [A továbbiakban = DL.]

⁴ FKE 222, DL 205.

során tizenkét óra hosszan, gépesített eljárással szokás az ítélet szövegét a fegyenc bőrbe róni, ebbe aztán az illető bele is hal. Mivel jelen esetben az Utazó nem hajlandó elismerni ezt a büntetési módszert, a tiszt önként veti alá magát a kivégzési procedúrának, és a gépezet az ő agóniája közben végképp szétesik. Ezt követően még a teaházban láthatjuk az Utazót (itt van eltemetve az előző parancsnok), aztán meg elhajózik erről a vidékről.

A szakirodalom csak elvétve utal az elbeszélés bibliai-teológiai konstellációjára. Akármilyen szempontból kutatták is korábban *A fegyencgyarmaton* forrásait, mindenképpen talál Bertram Rohde ezirányú megjegyzése: „A Kafka elbeszélését teológiai összefüggésbe helyező szöveg-előzményeket az újabb szakirodalom úgyszólván figyelemre se méltatja.”⁵ (ford. K. L.).

Ugyanebbe a diskurzusba illeszkedik bele Ritchie Robertson véleménye:

Kafkának a Buber-féle cionizmusra és a Bar Kochba-mozgalomra adott válasza *A fegyencgyarmaton* c. elbeszélésében foglaltatik. [...] *A fegyencgyarmaton* c. elbeszés a [vallási] közösség és a társadalom ellentétéről szól. [...] Egyrészt benne van a múltnak az a nagyon összetartó közössége, amelyik úgy érezte, hogy a kivégzési ceremónia révén érti meg önmagát. Itt a vallásos alázat atmoszférájában győz az igazság. Másrészt pedig a jelen társadalmában a vallási vonatkozások mellékesek.⁶ (ford. K. L.)

Robertson utal az előző parancsnok és Jehova, illetve a gépezettel a testbe vésett ítélet és a tízparancsolat analógiájára. És még arra is felfigyel „hogy a[z ítélet szövege] köré rótt cirádák vélhetően a talmudistáknak a Tórához írott, túlságosan is precíz kommentárjaira utalnak.”⁷ Robertson utal továbbá Márk Evangéliumára

⁵ „Diejenigen Textvorlagen, die Kafkas Erzählung in einen theologischen Kontext rücken, werden in der neueren Forschung allerdings kaum berücksichtigt.“ In: Rohde, Bertram: „und blätterte ein wenig in der Bibel“: Studien zu Kafkas Bibellektüre und ihren Auswirkungen auf sein Werk [„és lapozgattam a Bibliát” Tanulmányok: Kafka bibliai olvasmányai és hatása a műveire]. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2002, 80. o. A fentiek még Christian Schärf átfogó munkájára is érvényesek: *Franz Kafka: poetischer Text und heilige Schrift*. [F. K.: a költői szöveg és a Szentírás] Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2000.

⁶ „Kafkas Antwort auf den Zionismus Bubers und des Bar Kochba läßt sich, wie ich meine, in der Erzählung *In der Strafkolonie* finden [...] In der Erzählung *In der Strafkolonie* geht es um den Gegensatz von *Gemeinschaft* und *Gesellschaft*. [...] Auf der einen Seite ist die eng verbundene Gemeinschaft der Vergangenheit, die sich zusammengehalten fühlte durch die Hinrichtungszereemonie, in der Gerechtigkeit in einer Atmosphäre religiöser Ehrfurcht geschah; auf der anderen Seite ist die Gesellschaft der Gegenwart, in der religiöse Angelegenheiten nur noch eine marginale Bedeutung haben.“ In: Robertson, Ritchie: *Kafka: Judentum, Gesellschaft, Literatur* [K.: Zsidó identitás, társadalom, irodalom]. Stuttgart: Metzler, 1988 203-209. o.

⁷ [...] „daß die [um das Urteil] herum eingeritzten Schnörkel möglicherweise auf die übergenaue Kommentare verweisen, mit denen die Talmudisten die Thora versehen haben.“ In: Robertson uo.

(Mk 15,33)⁸, hiszen az elbeszélés elítélte és Jézus kereszthalála esetében is döntő jelentőségű a hatodik óra.

A legújabb szakirodalomban Bertram Rohde az, aki az ítélet-végrehajtási ceremónia és a Máté-passió (Mt 26,36-28,20) nyilvánvaló hasonlóságait nagy részletességgel mutatja be.⁹ A passió és az elbeszélés cselekményét szakaszokra bontva hét analóg mozzanatot azonosít, valamint kihangsúlyozza, hogy a vallási parancsok a gyarmat közegében feltűnően emberarcúak. Szerinte a bibliai szöveghelyek felismerhetőek ugyan, ám e szakaszok szereplői nem egyértelműen feleltethetőek meg a karkai mű szereplőivel, ill. szereplőinek elrendezésével. Például a Máté-evangélium Jézus alakjához kapcsolódó mozzanatait az elbeszélésben több alak „játssza el”.

Hasonló helyzetet vázol az a jelen vizsgálódástól valamelyest távolabb eső, Susanne Schlötenburg- és Peter Pfaff-féle szöveghermeneutikai elemzés is, melynek tárgya *A per*.¹⁰ A szerzőpáros a regény színtereit szakrális funkciójuk szerint azonosítja, így pl. a padlástérben, a város peremén, ahol Josef K. pere egy sajátos nyilvánosság előtt folyik, tanúi lehetünk annak, ahogyan az ószövetségi milió újszövetségibe fordul.¹¹ Mindez persze a Kafkára olyannyira jellemző antropomorfizáló elrajzolásokkal megy végbe, így aztán a bibliai események azonosítása és értelmezése embert próbáló feladat (maga a főalak, a civil, városi polgár Josef K. sem ért az egészből semmit). Említésre érdemes még ebben az összefüggésben a Kafkára nem kevésbé jellemző idősurítás, hiszen *A per* c. regényben és *A fegyencgyarmaton* c. elbeszélésben (és számos egyéb művében) az archaikus időket és a jelent egészen meghökkentő tömörítéssel „rántja össze”.

Az elbeszélés forrásainak egy következő, Rohde kutatási területéhez is közel eső tényezője Pál apostol leveleiben, tehát újfent az Újszövetségben lelhető fel. Ahogyan Kafka elbeszélése egyfajta radikális törvény-fundamentalizmus (ugyanis a törvény ítéletet, legszélsőségesebb formájában halálos ítéletet von maga után) következményeit igyekszik megvilágítani, éppoly erélyesen fogalmazza meg a Biblia az új tanítást, amennyiben a kereszténység és egykori törvényközpontú berendezkedés szétválasztása a tét:

(Olvassa, és megérti minden ember,) mert meglátszik rajtatok, hogy Krisztus levele vagytok, amelyet mi írtunk, nem tintával, hanem az élő Isten Lelkével, nem is kőtáblára, hanem az élő szív lapjaira. Ez a bizalmunk Isten iránt Krisztusból ered. Nem mintha magunktól képesek volnánk valamit is kigondolni, mintegy a saját erőnkől, hiszen az alkalmasságunk Istentől való. Ő tett alkalmassá, hogy az Újszövetség szolgálói legyünk, nem a betűé, hanem a Léleké. Hiszen *a betű öl, a*

⁸ Vö. Mt 27,45; Lk 23,44.

⁹ Rohde id. mű 76-105. o.

¹⁰ Schlötenburg, Susanne; Pfaff, Peter: Der Weg nach Moria. In: *Verteidigung der Schrift. Kafkas Prozeß*. Frank Schirrmacher (Hg.). Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1987, 36-50. o.

¹¹ Kafka, Franz: *Der Prozeß*. Kritische Ausgabe, szerk. Malcolm Pasley. Frankfurt a.M.: Fischer 1990, 49-72. o. (*Erste Untersuchung* c. fejezet.) A továbbiakban = P.

Lélek pedig éltet. Ha már *a halálnak betűkkel kőbe vésett szolgálata* oly dicsőséges volt, hogy Izrael fiai nem tekinthettek Mózes arcára arcának múló ragyogása miatt, hogyne volna sokkal dicsőségebb a Lélek szolgálata?¹²

Máshol pedig:

Éppígy, testvérek, Krisztus testében ti is *megbaltatok a törvénynek*, hogy ahhoz tartozzatok, aki feltámadt a halálból. Ezért most teremjünk gyümölcsöt Istennek. Amíg ugyanis testi emberként éltünk, a törvény fölébresztette bűnös szenvedélyek működtek tagjainkban, hogy a halálnak teremjünk gyümölcsöt. Most azonban felszabadultunk a törvény alól, mert meghaltunk annak, ami fogva tartott, s ezért új lélekkel szolgálunk, nem *az elavult betű* szerint.¹³ (kiemelések: K. L.)

Pál „halálos betűit” a tiszt, az ítélet szövegére vonatkoztatva ekképpen parafrazeálja: „természetes, hogy nem lehet egyszerű írás; hiszen nem az elítélt azonnali megölése a célja, hanem úgy általában a tizenkét órán belüli halál”¹⁴ (Rohde tézisével is összhangban a húsból való „tábla”, ill. a tiszt által képviselt régi törvény itt egymásba játszanak.) Ha a fenti bibliai eredetű szövegrészeket is a szövegelemzés részévé tesszük, az ugyan nem sokat változtat az értelmezés már vázolt nehézségein, de segít egy konkrétabb nézőpont kijelölésében.

Éppen Pál szöveghelyeinek bevonása – hiszen Pál húzza meg legélesebben a határt a régi és az új vallás között – biztat arra, hogy az elbeszélésen belül is szembenálló csoportokat különböztessünk meg. A művet ilyen aspektusból újraolvasva sokkal markánsabban rajzolódik ki az óból az újszövetségi milióbe fordulás folyamata (miként a már említett, később született *A perben* is). Így a tiszt és a parancsnok képviseli a korábbi tradíciót; ettől különül el valamelyest az új parancsnok közege, ám a kettő a kontinuitás folytán mégiscsak egységet (is) alkot. Ez a tradicionális vonal pedig elkülönül az Utazó hagyományokat már nem ismerő, modern alkatától.

A fegyencgyarmat elsősorban zsidó közegként azonosítható (és persze a kereszténység is jórészt a zsidó kinyilatkoztatás hitében gyökerezik), már csak azért is, mert a külvilág felé elszigetelt körzetről van szó: „közbezárt kis völgy [...]”¹⁵ vagy: „Mi, a[z előző parancsnok] barátai, már a halálakor tudtuk, ez a telep olyannyira zárt egységgé szervezett intézmény, hogy utódja, még ha ezernyi új tervet forgatna is a

¹² 2 Kor 3,3-8.

¹³ Róm 7,4-6.

¹⁴ FKE 231; DL 218: „Es darf natürlich keine einfache Schrift sein; sie soll ja nicht sofort töten, sondern durchschnittlich erst in einem Zeitraum von zwölf Stunden“.

¹⁵ FKE 220; DL 203; in dem [...] ringsum abgeschlossenen kleinen Tal“. Ugyanakkor magyarázható ez még a transzcendentális szellemiség elszigeteltségével is a nyugati civilizációban, gondoljunk csak a dóm elhagyatottságára, sötétségére és ürességére *A perben* (P 270-304; „Im Dom” c. fejezet).

fejében, legalábbis sok-sok éven át semmit nem változtathat a régi renden.”¹⁶ Ezen a tájon – a gyakorlatias, szekularizált nyugat-európai Utazó szemszögéből nézve – a tiszt az éghajlathoz képest nem igazán alkalmas, túl zárt, ill. meleg „egyenruhát”¹⁷ visel. Ami a helyi írást illeti, az Utazó „csupán útvesztőszerű, egymást sokszorosan keresztező vonalakat látott, s ezek oly sűrűn borították el a papírt, hogy csak nehezen lehetett felismerni köztük a fehér térközöket.”¹⁸ És mindez az előző parancsnok hagyatéka („az ő műve az egész fegyencgyarmat intézményes megszervezése”¹⁹), akire a szakirodalom egy része mint Jahve-alakra tekint.²⁰

A fegyencgyarmat képét megtöltik az évszázadokon át húzódó profanizálódás és szekularizáció mozzanatai és az ehhez szorosan kötődő, egy politikai állam alapításáról alkotott kortárs elképzelések (újfent az idő sűrítésének kafkai gyakorlatával van dolgunk). Már az előző parancsnok, a Jehova-képmás (ő az, aki „minden egy személyben”) jellemzése is igencsak hétköznapi sikerül: „Katona, bíró, gép-tervező, vegyész és rajzoló.”²¹ S még ha mindez az Utazó szájából hangzik is el, a tiszt helyesli ezt a megfogalmazást.

A profanizálódás általános folyamata elsősorban a nyelvhasználatban mutatkozik meg, például amikor a tiszt bemutatja a gépezet alkatrészeit, akarva-akaratlan erre is kitér: „Az idők során minden alkatrésznek kialakult valamiféle népszerű elnevezése.”²² Másrészt pedig a tiszt meggyőződésének és céljának megfelelően a gépezetről mint a lehető legtökéletesebből beszél – pedig menet közben szemmel láthatóan nem egy hibája ütközik ki. Ez a tényállás pedig állandó magyarázkodásokra kényszeríti a gépész-tisztet. Profánul hat ugyanezen alak többszöri kézmosása. Pedig ez a mozzanat akár hagyományos tisztulási szertartásként is funkcionálhatna (és nem kizárólag egyfajta pilátusi kézmosásként, ahogyan azt Rohde magyarázza).²³ Mindenesetre a Kafka kortársaként is felfogható tiszt inkább egyfajta mánia áldozatának tűnik, semmint valamiféle vallási rituálé részesének (a szerző iróniája félreérthetetlen). Nem pusztán a kezét mossa meg újra meg újra, de minden, amit szennynek vél, irritálja: „De hiszen holnap, ha a gépezetet újra meg-

¹⁶ FKE 222; DL 206: „Wir, seine Freunde, wußten schon bei seinem Tod, daß die Einrichtung der Kolonie so in sich geschlossen ist, daß sein Nachfolger, und habe er tausend neue Pläne im Kopf, wenigstens während vieler Jahre nichts von dem Alten wird ändern können.”

¹⁷ FKE 221; DL 204: „Uniform”.

¹⁸ FKE 231; DL 217: „nur labyrinthartige, einander vielfach kreuzende Linien, die so dicht das Papier bedeckten, daß man nur mit Mühe die weißen Zwischenräume erkannte.”

¹⁹ FKE 222; DL 206: „Die Erfindung der ganzen Strafkolonie [ist] sein Werk.”

²⁰ Robertson 206: „Es ist inzwischen üblich geworden, darauf hinzuweisen, daß der alte Kommandant an Jehova erinnert” [„Időközben szokássá vált arra hivatkozni, hogy az előző parancsnok Jehovára hasonlít.” – ford. K. L.]

²¹ FKE 225; DL 210: „alles in sich vereinigt“; „Soldat, Richter, Konstrukteur, Chemiker, Zeichner.”

²² FKE 223; DL 206: „Es haben sich im Laufe der Zeit für jeden dieser Teile gewissermaßen volkstümliche Bezeichnungen ausgebildet.”

²³ Rohde 88-89; persze egyben érvényesül az ő tézise, hogy ti. ugyanannak a mozzanatnak több funkciója is lehet.

tisztították – egyetlen hibája, hogy nagyon bepiszkolódik –, pótlólag még adhatok alaposabb felvilágosítást.”²⁴; vagy hasonló helyzetben: „Úgy telerondítják a gépet, mintha istálló volna!”²⁵

A tisztulás mozzanata az eredetileg szakrális jelentőségű eredendő bűn szempontjából is felmerül. Ebben az összefüggésben a tiszt nem sok szót veszteget az elítélt jogi helyzetének magyarázatára: „a vétkekesség mindig kétségbevonhatatlan.”²⁶ Ám a bűnösség mindenféle formáját nagyon emberi és nem kevésbé profán módon igyekszik elhárítani magától: „Erről [ti., hogy az Utazót nem tájékoztatták az ítélet mibenlétéről] engem nem értesítettek, ez nem az én hibám.”²⁷; avagy: „Mindez a[z új] parancsnok bűne!”²⁸ (Ebben az összefüggésben mutatkozik meg a tiszt végső soron saját magára szabott ítéletének következetessége: „Légy igazságos!”²⁹)

Hogyha tehát a bibliai idézetekből kiindulva különböztetünk meg zsidó és keresztény hagyományt, az is kiderül, hogy az egyes vonulatokon belül is el kell választani a tradíciót annak kortárs profanizálódásától.

A keresztény közösségről aránytalanul kevesebb információhoz jut az olvasó, mint a zsidóként felvezetett csoportról. Már csak azért is, mert az új parancsnok háttéralakként szerepel, csak az elfogult tiszt beszámolójából ismerhetjük meg, éppen ezért e forrás nem is megbízható. A tiszt hajlamos az új parancsnokra fogni a gépezet mindenféle hiányosságait. Ebben az összefüggésben a Jézust ért vádakra is gondolhatunk, valamint a gépezet mellett elvezetett „véres víz”³⁰ okán a Passióra. A tiszt hol támadó, hol pedig védekező álláspontra helyezkedik a jelenlegi parancsnokkal, ill. követőivel szemben, mindenesetre fellépése velük szemben mindenképpen harciasnak mondható, mint arról a következő idézet is tanúskodik: „Az új parancsnoknak már persze kedve támadt beleavatkozni bírászkodásomba, eddig azonban sikerült ellene védekeznem, és továbbra is sikerülni fog.”³¹; vagy egy másik: „Noha elegendő hatalma volna hozzá, hogy fellépjen ellenem, most még nem meri megtenni, de nyilván azt akarja, hogy ön, a tekintélyes idegen alkosson véleményt rólam.”³² Az új parancsnok „kikötőépítési ügyeivel”³³ pedig a kereszténységnek a világra való nyitása asszociálható.

²⁴ FKE 229; DL 214: „ich könnte ja morgen, wenn der Apparat wieder gereinigt ist – daß er so sehr beschmutzt wird, ist sein [des neuen Kommandanten] einziger Fehler – die näheren Erklärungen nachtragen.“

²⁵ FKE 235; DL 223: „die Maschine wird mir verunreinigt wie ein Stall.“

²⁶ FKE 227; DL 212: „Die Schuld ist immer zweifellos.“

²⁷ FKE 225; DL 210: „Ich wurde nicht davon verständig, mich trifft nicht die Schuld“

²⁸ FKE 235; DL 223n: „Alles Schuld des Kommandanten!“

²⁹ FKE 246; DL 238: „Sei gerecht!“

³⁰ Vö. Jn. 19,34; FKE 229; DL 215: „Blutwasser“.

³¹ FKE 228; DL 212: „Der neue hat allerdings schon Lust gezeigt, in mein Gericht sich einzumischen, es ist mir aber bisher gelungen, ihn abzuwehren, und wird mir auch weiter gelingen.“

³² FKE 239; DL 228: : „Trotzdem seine Macht groß genug wäre, um gegen mich einzuschreiten, wagt er es noch nicht, wohl aber will er mich Ihrem, dem Urteil eines angesehenen Fremden aussetzen.“

³³ FKE 242; DL 233: „Hafenbauten...“.

Végül is szétválasztható ez a két csoport, ám adódik a kérdés: mit is keres az Utazó ebben a közegben? Mivel itt is, mint Kafka műveiben általában, hiányzik a mindentudó elbeszélő (az elbeszélés kezdetét kivéve), az elhangzott szavak jelentősége legalábbis bizonytalan. Mindenesetre a közvetlen dialógusokból nyerhető még mindig a legtöbb információ.

Expressis verbis nem derül ki, voltaképpen miért is látogatott a szigetre az Utazó. A mű eleji szűkös leírás vajmi keveset árul el indítékairól: „Az Utazó, *úgy látszik*, csupán udvariasságból tett eleget a parancsnok meghívásának...”³⁴ (kiemelés: K. L.). A következő utalás („Az Utazónak nem sok érzéke volt a gépezethez”³⁵) annyiban irányadó, hogy a „nem sok” (a német nyelvű szövegben „kevés”) mindenképpen több, mint a semmi – azaz a vállalkozás mégiscsak némi egyéni indíttatásból eredeztethető. Az Utazó intelligens, magasan képzett nyugat-európai polgár, független, szekularizálódott egyén. Mi más, ha nem egyéni elhatározás a mozgatórugója ennek a nem feltétlenül csalogató „kalandnak”, főképp, ha még ajánlólevél³⁶ is szükséges hozzá. A független, ám nyughatatlan Utazót bizonytalannal a vallásban rejlő támpont az, ami vonzza. Más szóval: az ateizmus felé hajló modernitás számára a transzcendencia állandó kihívást jelenthet. Az Utazó meg is jegyzi indirekt módon: „... csupán azzal a szándékkal kelt útra, hogy lásson egyet-mást, és semmiképp sem azért, hogy például idegen törvénykezési módokon változtasson. Márpedig ez a helyzet nagyon is erre *csábította*.”³⁷ (kiemelés: K. L.) Tehát az Utazó azt kockáztatja, hogy netán aktivizálja magát ebben a speciális diskurzusban.

A tiszttel folytatott párbeszéd és interakció lépésről lépésre mégis józanítóan hat. A tiszt ugyanis nem alkalmas a neki kijelölt szerepre, metakommunikatív reakciói menet közben az elbizonytalanodás jeleit mutatják. Kezdetben nagyon is fölényes attitűdje egyszeriben elszáll, amikor az Utazó nem a várakozásainak megfelelően viselkedik: „Hát ezt sem tudja? – csodálkozott el a tiszt, és ajkába harapott.”³⁸ Minél kilátástalanabbnak éli meg helyzetét, annál inkább elfordul az érvelés stratégiájától, és próbálkozik például hízélgéssel, az Utazót „magas rangú látogatónak”³⁹ nevezve. Vagy éppen az érzelmi befolyásolást erőlteti: „megragadta az Utazó karját”⁴⁰; „A tiszt nyilvánvalóan megfedkezett róla, ki áll előtte; átölelte az Utazót, és a vállára hajtotta a fejét”⁴¹; „megragadta hát a kezét, úgy forgolódott körülötte, hogy

³⁴ FKE 220; DL 203: „Der Reisende schien nur aus Höflichkeit der Einladung des Kommandanten gefolgt zu sein.“

³⁵ FKE 220; DL 204: „Der Reisende hatte wenig Sinn für den Apparat.“

³⁶ FKE 235; DL 222.

³⁷ Uott.: „denn er reiste nur mit der Absicht zu sehen und keineswegs etwa, um fremde Gerichtsverfassungen zu ändern. Nun lagen aber hier die Dinge allerdings sehr verführerisch.“

³⁸ FKE 225; DL 209: „’Sie wissen auch das nicht?’ sagte der Offizier erstaunt und biß sich auf die Lippen.“

³⁹ Uott.: „...hohen Besuch...“

⁴⁰ FKE 230; DL: „ergriff den Reisenden am Arm.“

⁴¹ FKE 237; DL 226: „Der Offizier hatte offenbar vergessen, wer vor ihm stand; er hatte den Reisenden umarmt und den Kopf auf seine Schulter gelegt.“

elkapja a tekintetét.”⁴² – és ez még nem az összes idevágó mozzanat. Az Utazó számára egyre világosabbá válik a tiszt magyarázatából, hogy az a kultusz-szerűség, amit ez képvisel, semmi másról nem szól, csak a másik csoporttal való viszálykodásról. Ehhez keres magának utódot, követőt, és egyben (ön)igazolást. Számára ez élet-halál kérdése, és kétségbeesése végül a kiabálásig fokozódik⁴³, de erre az Utazó csak következetes hallgatással⁴⁴, ill. végérvényes nemmel⁴⁵ válaszol.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az Utazót a transzcendencia iránti kíváncsiság, egyfajta szellemi és lelki vállalkozás lehetősége hajtja erre a szigetre, akkor éppen ezekben a várakozásaiban kell végül csalatkoznia, hiszen annyira profán a közeg. Csalódik és megkönnyebbül egyben: „Az Utazó alig tudta elnyomni mosolyát; ilyen könnyű hát a feladata, amelyet oly nehéznek tartott.”⁴⁶

Ám Rohde véleményéhez, hogy ti. a megváltás a torz passiótörténet ellenére nem történik meg⁴⁷, nem feltétlenül kell ragaszkodnunk. Az elítélt ugyanis nyilvánvalóan megszabadul. Bár nyomatékosan, ismételten győzködni kell, hogy végre szabad, de végül is felfogja: „Az elítélt arca most elevenedett meg először igazán.”⁴⁸ (Ellentétben a halott tiszt arcával: „az ígért megváltás semmiféle jelét sem lehetett fölfedezni rajta.”⁴⁹) Keresztény felfogás szerint Jézus Passiója megszabadulást jelent, mégpedig az életre.⁵⁰ Ennek a mozzanatnak a travesztiája elevenedik meg az Utazó alakjában, aki ugyan önkéntelenül, de mégiscsak emberéletet ment, pusztán azáltal, hogy passzívan ellenáll a tiszt intenzív agitációjának, és így tulajdonképpen szellemi építményét destruálja. Egyébként az elítélt és a katona is úgy ítéli meg, hogy az Utazó volt a megmentő – különben miért is szegődnének a nyomába?

Mint olvasható, az Utazó a tiszttel folytatott beszélgetés során is inkább a távol lévő új parancsnokkal szimpatizál. Ugyanakkor ellentmondana egész mindeddig tanúsított viselkedésének, ha valamiféle messiásalakká léptetnének elő, vagy hozzá közelítenék az Utazót. Az a passzivitás, amellyel végül lerombolja a szerkezetet, végső soron szellemi tett, ám aligha van köze a Pál-féle lelki vonatkozásokhoz. Hogy az új parancsnokhoz sem igazán kötődik, kifejeződik abban az elhatározásában, hogy amint csak lehet, elhagyja a szigetet. Hagyja, hadd küszködjön egymással a két, már megismert csoport – ebben a formában, mint viszálykodó, profán frakciók, az Utazó számára közös ellenséget alkotnak, és ebben az összefüggesben

⁴² FKE 239; DL 227: „er ergriff seine Hände, drehte sich um ihn, um seine Blicke zu erfassen.“

⁴³ FKE 244; DL 235.

⁴⁴ Pl. FKE 239; DL 227.

⁴⁵ FKE 244; DL 235.

⁴⁶ FKE 240; DL 230: „Der Reisende mußte ein Lächeln unterdrücken; so leicht war also die Aufgabe, die er für so schwer gehalten hatte.“

⁴⁷ Rohde 102-104.

⁴⁸ FKE 245-246; DL 237: „Zum erstenmal bekam das Gesicht des Verurteilten wirkliches Leben.“

⁴⁹ FKE 252; DL 245: „kein Zeichen der versprochenen Erlösung war zu entdecken.“

⁵⁰ Újszövetségi vonatkozás még, hogy a megváltás művében nem elsősorban az intellektus vagy netán egyéb, akár esztétikai jellegű vonatkozások a döntőek. Ennek megfelelően itt is egy „eltompult, duzzadt ajkú, bozontos, borostás”, „kutya-alázatú” (FKE 220; DL 203) férfi menekül meg.

érvényesülnek Rohde tézisei, azaz, hogy a bibliai részletek az eredeti szövegtől el-
ütve egymásba folynak.

Más összefüggésben, mintha Nietzsche *Antikrisztus*ával egyetértve, a zsidó és a keresztény vonatkozásokat egy kalap alá véve, mindkét opciót egyként utasítaná el. Tehát bár tervei szerint másnap hajnalban⁵¹ indult volna, a tiszt halála után végül mégis szinte azonnal – a teaház felkeresése után közvetlenül – hajózik el, még a jelenlegi parancsnokkal való találkozást is kihagyva a programból. Kérdés, hogy ez a transzcendencia irányába történt téves kitérő tett-e bármiféle benyomást az Utazóra? Válasz alighanem csak negatív megközelítésben lehetséges, tudniillik, hogy szinte hanyatt-homlok, már-már menekülve hagyja maga mögött a gyarmatot – ha más nem is, ez azért elég konkrét mozzanat.

Ha Kafkánál életrajzi vagy későbbi irodalmi párhuzamokat keresnénk, akkor kijelenthető, hogy a transzcendencia kérdése *A fegyencgyarmaton* c. elbeszélésben csak egy életfázisra érvényes (Nietzschére mint kihívásra is lesz majd másfajta válasza), egyszer s mindenkorra ezzel még nem dőlt el semmi sem.

László Klemm

Weitere biblische Bezüge zu Kafkas In der Strafkolonie

Ausgangspunkt vorliegender Analyse ist es, dass sich Kafkas Werk von seinen „biographischen Realitätspartikeln“ (Malcolm Pasley) nicht ohne Folgen trennen lässt. Zum Beleg dieser These werden, von der Forschung zumeist vernachlässigte, intertextuelle Bezüge aus der Bibel herangezogen. Also stellt es sich heraus, dass die Strafkolonie auch als eine Antwort auf Martin Bubers Aufforderung zur Teilnahme an der zionistischen Bewegung gedeutet werden kann.

⁵¹ FKE 245; DL 236.